
Flogny Károly:

A fogyatékkal élő ember egy posztmodern társadalomban és annak etikai vonatkozásai

Abstract: The disabled person in a postmodern society and its ethical implications

The study focuses on presenting the situation of a postmodern country, which is an economically significant source of reformist thought, in relation to persons with disabilities. On the other hand, through this description of the situation, it identifies some potential crises in the lives of people with disabilities and their families that can be applied as ethical principles in the process of pastoral care. The author points out, among other things, that in an economically significant country, which is considered a resource for Reformed thought, where even the material conditions are given alongside the spiritual heritage, the inclusion of disabled people in society is not taking place. As the author believes that this correlation with the postmodern tendency can also be found in Hungary, he adds some Hungarian realities to prepare the ground for a more effective and personalised pastoral care.

Keywords: people with disabilities, attitudes of postmodern society, employment, inclusion, segregation, crisis management

Absztrakt: A fogyatékkal élő ember egy posztmodern társadalomban és annak etikai vonatkozásai

A tanulmány arra fókuszál, hogy egyrészt bemutasson egy posztmodern, de mindeközben a reformátori gondolkodás tekintetében forrásnak tekinthető gazdaságilag mérvadó ország helyzetét a fogyatékos személyekkel kapcsolatosan. Másrészt ezen helyzetleírason keresztül megnevezzen néhány olyan potenciális krízist a fogyatékkal élő emberek és családtagjaik életében, amelyek etikai elvekként alkalmazható a lelkigondozás folyamán. A szerző rámutat többek között arra, hogy egy reformátori gondolkodás tekintetében forrásnak tekinthető gazdaságilag mérvadó országban, ahol még a mate-

riális feltétel is adott a szellemi örökség mellett, mégsem történik meg a fogyatékos személyek társadalomba való inklúziója. Minthogy a szerző ezt a posztmodern tendencia felé való korrelációt véli felfedezni Magyarország esetén is, ezért azt kiegészíti néhány magyar realitással, azért, hogy előkészítse a talajt a lelkigondozói tevékenység hatékonyabb, testreszabottabb elvégzéséhez.

Kulcsszavak: fogyatékkal élő emberek, posztmodern társadalom attitűdje, foglalkoztatás, inklúzió, szegregáció, kríziskezelés

Bevezetés

A lelkigondozás általában az élet különböző színtereit kíséri végig: például a születés, a gyermeknevelés, a pályaválasztás, a szülőktől való függetlenedés, a házasság, a családalapítás, az öregedés, vagy a halállal való szembenézés. Ez minden embert érint, legyen az ép, vagy fogyatékkal élő ember. A lelkigondozás kíséret, támogatást adhat az élet különböző kríziseit átélő segítségkérőnek, a lelkigondozó által képviselt etikai normákon keresztül. A fogyatékkal élő ember olyan szempontból tér el az ép embertársától, hogy gyakran intenzívebb kríziseken megy keresztül, mert nemcsak a saját életvitele korlátozottabb, hanem létezik a körülötte élő emberekre való bizonyos mértékű rászorultsága is, valamint nehezítik életüket az ép ember részéről megnyilatkozó degradáló viselkedésminták is.

A tanulmány azt vizsgálja meg, hogy egy gazdaságilag fejlettebb és mindeközben a reformátori gondolkodás tekintetében forrásnak tekinthető ország tagjai hogyan küzdenek meg a fogyatékkal élő emberek befogadásával, különösen a munka világában. Célja az, hogy rámutasson: a gazdasági sikerek nem feltétlenül teszik fogékonyabbá a fogyatékkal élő emberek befogadását még egy olyan országban sem, ahol több lehetőség van az etikai értékekkel is foglalkozni a gazdasági szereplőknek.

A témával kapcsolatos fogalomtisztázás

A legfontosabb fogalommeghatározás a fogyatékosság definíciója. Eszerint a fogyatékkal élő ember meghatározását, amelyet e dolgo-

zatban is használok, az ENSZ illetékes hivatala tette közzé, a fogyatékkal élő személyek jogairól szóló egyezményben (közismert mozaik szava a CRDP), amelyet a világ számos állama aláírt. Ez így hangzik: *„Fogyatékkal élő személy minden olyan személy, aki hosszan tartó fizikai, értelmi, szellemi, vagy érzékszervi károsodással él, amely számos egyéb akadállyal együtt korlátozhatja az adott személy teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását.”*¹

Szükséges a vizsgált témában megjegyezni, hogy az nincs differenciálva a különböző fogyatékkosságtípusokra. Tehát nem vettem figyelembe, hogy vannak olyan fogyatékkosságtípusú személyek, akik munkavállalásra alkalmatlanok. Mégis ezzel egy általános képet kaphatunk az aktuális helyzetről.

A másik fontos témakör a lelkigondozás és az etika kapcsolódáspontja. Christopher Morgenthaler a rendszerszintű lelkigondozás alpművében úgy fogalmaz, hogy *„A lelkigondozás segít tisztázni az értékkonfliktusokat, kíséri és tanáccsal látja el az embereket a bibliai-keresztény hagyományokból merített etikai elvek és az aktuális rendszerszintű helyzetre való reflexió alapján hozott döntések meghozatalában.”*²

A harmadik fontos fogalom a posztmodern meghatározására vonatkozik. Németh Dávid azt fogalmazza meg, hogy a posztmodern nem korszakváltás útján köszöntött be, miután az előző korszak értékei elértéktelenedtek vagy újként jelent meg a meglévő éra mellett, hanem *„mint a modern beteljesülése, radikalizálódása”*³. Emiatt a fogalom meghatározhatatlan, csupán a jellemzői jellegzetesek. Például a robbanásszerűen radikalizálódó pluralizmusban többek között *„a kereszténységnek el kell viselnie, hogy a többi vallásokkal – úgy-*

¹ United Nation Department of Economic and Social Affairs: Full text of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (Hungarian text), Art. 1.

² MORGENTHALER, Christoph: *Systemische Seelsorge. Impulse der Familien- und Systemtherapie für die kirchliche Praxis*, 3., átdolgozott és kiegészített kiadás, Stuttgart: W. Kohlhammer, 2002. ISBN 3-17-017680-3, 169.

³ NÉMETH, Dávid: *Pasztorálanthropológia I.*, Károli Könyvek, Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2012. ISBN 978-963-236-636-4, 127.

mond – piaci helyzetbe került”⁴. Vagy az, hogy az életnek a posztmodern korban önmagában kell szépnek lennie, ezért a fókusz az azonnali élménygyűjtés lett, kialakítva az élmény-társadalmat⁵. Ez pedig a kereszténységre kivetítve a vallásos embert is élményfüggővé tette az Isten Igéjétől való függés helyett⁶. Vagy említhetnénk még, hogy szélsőségesebbé vált a szubjektivitás, ami miatt már „Nincsenek kollektív igazságok [sem], amelyekhez egyénileg alkalmazkodni lehetne, vagy netán kellene.”⁷ Ez is beszivárgott a kereszténységbe, mégpedig úgy, hogy „A vallási tartalmak, igazságok és erkölcsi normák elvesztették kötelező erejüket, nem számíthatnak objektív és általános érvényűsége.”⁸ Végül, amit a szerző megemlít a posztmodern kor jellemzésével, az az, hogy „korunkban jelentősen megnőtt a nyugtalanul kereső emberek száma.”⁹ Ez pedig nem feltétlenül a transzcendens iránti igényt jelenti, mert ez a nyugtalanság feloldása kimerülhet pusztán az immanencia, azaz az érzéki tapasztalat számára hozzáférhető jelenségek összességének keresésében is.

Egy reformátori gondolkodás tekintetében forrásnak tekinthető posztmodern társadalom bemutatása

A vizsgált a reformátori gondolkodás tekintetében forrásnak tekinthető ország: Svájc. Csak emlékeztetőül említem, hogy a 16. században nemcsak a német Luther Márton reformátor végzett társadalomalkító tevékenységet az ideológiai alapok helyretételével a Biblián keresztül, hanem a svájci Zwingli Ulrich is, akinek a reformátori munkáját közel egy időben folytatta Kálvin János és lefektette a későbbi kálvinizmus alapjait.

Ami Svájc gazdasági stabilitását illeti, megállapítható, hogy habár a Fortune Global 500-as lista alapján már nem Svájcban van a legmagasabb az egy főre jutó cégek sűrűsége 2020-ban, hanem Kínában,

⁴ Uo., 132.

⁵ Uo., 134.

⁶ Uo., 136–138.

⁷ Uo., 139.

⁸ Uo., 141.

⁹ Uo., 142.

mégis a nyereséghányaduk (nyereség/bevétel) szerint 2020-ban a 3. helyen álltak Kanada és USA után, míg az eszközarányos megtérülés esetében még jobb a helyzet, ahol Svájcot csak USA előzi meg.¹⁰ Emellett az is megállapítható, hogy Svájc az egy főre jutó GDP alapján az élvonalban található, ugyanis 2000 és 2018 között Svájc egy főre jutó GDP-je folyamatosan növekedett, nem veszítve el pozícióját, és még az Amerikai Egyesült Államokhoz képest is erősödött.

Amint észlelhetjük, Svájcban elég erős jólét van ahhoz, hogy az ott élő gazdasági és állami szereplők is etikai kérdésekkel foglalkozzanak, még akkor is, ha a keresztény hagyományú létük miatt ezt nem vennék figyelembe. Ugyanis Archie B. Carroll CSR-piramisa szerint egy vállalkozás akkor szokott elkezdni etikai kérdésekkel foglalkozni, ha már megteremtette az anyagi és elkezdte a jogszabályi követelményeit teljesíteni.

Az európai vállalati társadalmi felelősségvállalásban (CSR) a második legfontosabb etikai kérdések közé tartozik – egy gazdasági szervezet esetén – a fogyatékkal élő emberek vállalaton belüli képzése és támogatása, amelyre a német lakosság megkérdezése után jutottak a kutatók. Ez pedig megköveteli a fogyatékkal élő emberek foglalkoztatását.

Vizsgálódásunk kvalitatív tartalomelemzéssel és kvantitatív statisztikaelemzéssel történt, a fogyatékkal élő emberek élethelyzetére, különös hangsúlyt fektetve a munka világára vonatkozóan. Időterjedelmét illetően 2001 és 2022 közötti időszakot öleli fel, amelyben a 21. század első éveit és a válságos időszakait mutatja be. A kutatás a svájci sajtó orgánumaiból és tudományos írásából válogat, különös figyelemmel Zürich és Genf városaira és kantonjaira, hiszen azok a 16. századi svájci reformátorok legfőbb munkaterületei voltak.

Svájc 26 kantonnal rendelkező ország, amelyben e kantonok (és a kantonokon belül az önkormányzatok) jelentős önállósággal rendel-

¹⁰ SCOTT, Kennedy: The Biggest But Not the Strongest: China's Place in the Fortune Global 500. 2020. augusztus 18., *Center for Strategic & International Studies* 2020. augusztus 18., <https://www.csis.org/blogs/trustee-china-hand/biggest-not-strongest-chinas-place-fortune-global-500> (A letöltés ideje: 2022. 10.01.)

keznek. A döntéshozatal tehát a politikai szervezet legalacsonyabb szintjén történik, ahol minden héten kikérik az állampolgárok véleményét különböző kérdésekben.

A jövedelemelosztás téren a reformátori gondolkodás tekintetében forrásnak tekinthető Svájcban megállapítható, hogy egyrészt mivel a szövetségi szabályozás szintjén releváns elem a „gyengék jólétének” elősegítése, ezért már 1960 óta létezik az a járulékforma, amelyet mind a munkaadók, mind az aktív munkavállalók fizetnek az illetékes hatóságnak, hogy az érintett fogyatékkal élő emberek megélhetéséhez hozzájáruljanak. Ugyanakkor az elmúlt években – a revíziók során – számos politikus a járulékköltségek csökkentéséért és az integráció elősegítésért lobbizott.

A fogyatékkal élő emberek számaránya Svájcban a teljes lakossághoz képest folyamatosan növekedett az elmúlt időszakban. A fogyatékoságtípus-eloszlás szerint az értelmi akadályozottak aránya a legmagasabb (50% feletti) és a pszichikai akadályozottság évről-évre növekszik (jelenleg 25% körüli). Svájc térségi eloszlása szerint az északnyugat-svájci és a zürichi régióban élnek leginkább fogyatékkal élő emberek.

Svájc szövetségi alkotmányának preambulumban fejezi ki azon felelősségét, hogy „a nép ereje a gyengék jólétén múlik”¹¹, mégis a fogyatékkal élő emberek gazdasági szempontból egyik legfontosabb szereplőjeként való részvétele jogszabályi szinten csupán a 2004. január 1-jén hatályba lépett, a fogyatékosággal élő személyekkel szembeni hátrányos megkülönböztetés megszüntetéséről szóló szövetségi törvénytől válik egyértelművé. Ugyanakkor az ENSZ által 2006 év végén elfogadott a fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló egyezményhez (CRPD) Svájc csupán 2014. április 15-én csatlakozott, annak ratifikálása nélkül.

¹¹ Fedlex: Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft. <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/de> (A letöltés ideje: 2022. 09. 15.)

A 21. századi Svájc társadalmának viszonyulását a fogyatékkal élő emberekhez

A 21. század első éve

A 2000-es évek elején, a svájci a társadalomban egyre inkább tudatosult, hogy a fogyatékkal élő emberek milyen nehézségekkel szembesülnek.

Etikai aspektus

Etikai megközelítésből kérdés volt az értelmi akadályozottak sterilizálásának a témája, abból az aspektusból, hogy lehet-e és mely értelmi fogyatékosnál eugenikus sterilizálást végrehajtani, ugyanis nekik is van joguk a szabad szexualitáshoz.¹²

Politikai aspektus

A politikában vitatéma az állam szerepe a szociális kérdések megoldásában, azaz az 1960 óta bevezetett rokkantnyugdíj-biztosítási járulék¹³ – amely segítségként szolgál a gondozásban levő fogyatékkal élő emberek számára –, hogy miként töltheti be hatékonyan a jövőben a szerepét, nehogy az életkor előrehaladása és a termelékenység fejlődése miatt egyre kevesebb munkavállalónak kelljen egyre nagyobb szociális terheket finanszíroznia.¹⁴

Emellett a Svájci Szövetségi Tanács ekkor a fogyatékkal élőkkel kapcsolatos egyenlőtlenségek felszámolásáról szóló törvényt részesítette előnyben a fogyatékkal élők egyenlő jogait követelő két kezdeménnyezéssel szemben, amely egyrészt lehetővé tette ugyan az épületek akadálymentesítését, ám nem szabott határidőt annak megvalósítására, másrészt a törvényt nem érdekelte az egyének kö-

¹² Norbert Campagna: Die Frage der Sterilisation geistig behinderter Menschen, *Neue Zürcher Zeitung* (továbbiakban: NZZ), 2001.02.17.; Ein heikles Problem der angewandten Ethik, *NZZ*, 2001.02.17.; He: Erosionsgefahr, *NZZ*, 2001.02.17.

¹³ Reto U. Schneider: «Jedem Krüppel seinen Knüppel», *NZZ Folio*, 2022.07.01.

¹⁴ Etatisten, Sozialromantiker oder Modernisierer, *NZZ*, 2001.02.08.

zötti munkaviszonyok, amely miatt a fogyatékkal élő emberek nehezebben juthattak munkához, mint a munkaképes emberek.¹⁵

Gazdasági aspektus

Gazdasági vonatkozásban előkerül egy olyan kezdeményezés, ahol leselejtezésre váró svájci bicikliket alakítanak át fogyatékkal élők keresszéekévé Burkina Fasóban, amely nemcsak a célszországban, hanem az anyaországban is munkahelyeket teremt.¹⁶

Fribourg kantonban, egy svájci nonprofit egyesület textíliákat és cipőket gyűjt, karöltve egy luzerni székhelyű vállalattal, hogy lehetőség legyen fogyatékkal élő személy otthoni gondozására, hogy a szülők és rokonok időt szakíthassanak időnként magukra,¹⁷ és egy alapítvánnyal karöltve 50 fő fogyatékkal élő embernek működtetnek egy műhelyt, ahol eladásra szánt dolgokat készítenek.¹⁸

Wallis kantonban hírt adtak arról, hogy a kantonnak a többi kantonhoz képest nincs mit szégyellnie, mert az épületek akadálymentesítésére évről-évre több pénz jut és több védett munkahely megrendelése növekszik, ám modernizálni kell nemcsak azon műhelyeket és gépeket, hanem például a turizmus területén is vannak kiaknázatlan lehetőségek a fogyatékos emberek számára.¹⁹

Graubünden kantonban egyrészt egy szervezet az önkéntesek bevonására szorul, hogy a fogyatékkal élő emberek is elégedetten mehessenek akár munkahelyükre is segítségükkel,²⁰ másrészt egy új információs központot avattak a fogyatékkal élők számára, amely lehetőséget ad nekik, hogy megkönnyítse a különböző tanácsadási

¹⁵ Gerard Tinguely: Certes, le mieux-vivre a un prix. Pas la dignité, *La Liberté*, 2001.06.20., 8.

¹⁶ 20 000 Franken für «Vélos pour l'Afrique», *Walliser Bote*, 2001.11.06., 21.

¹⁷ Comm: «Zusammen sind wir starb». Textil- und Schuhssammlung für Pro Infirmis, *Freiburger Nachrichten*, 2001.08.13., 5.

¹⁸ FH: Les ateliers pour handicapés du Lac ont ouvert leurs portes, *La Liberté*, 2001.05.12., 23.

¹⁹ Hbi: «Potenzial wird zu wenig genutzt». «Behinderte und Tourismus» — im Wallis leider nur ein Randthema, *Walliser Bote*, 2001. 03. 26., 12.

²⁰ Engadiner Post: «Freiwilligenarbeit hat neue Bedeutung», *Engadiner Post*, 2001.03.01., 9.

szolgáltatásokhoz való hozzáférésüket, például ingyenes jogi tanácsadással a társadalombiztosítás területén.²¹ Emellett Graubünden kantonban működő kantonális pszichiátriai klinikáit és az értelmi fogyatékosok bentlakásos otthonait a kantonális közigazgatástól függetlenítették, hogy megteremtsék a feltételeket ahhoz, hogy azok vállalkozói elvek szerint működhessenek.²²

Thurgau kanton egyik kastélyában egy olyan lakó-, munka- és foglalkoztatási intézmény van a fogyatékkal élők számára is, ahol immáron női dolgozókat is alkalmaztak biogazdálkodásra és kialakulóban volt egy szarvasmarhaistálló projekt realizálása.²³

Pszichológiai aspektus

Pszichológiai szempontból érdekes amikor arról kapunk hírt, hogy egy Wallis kantoni fogyatékkal élő vállalkozó eladósodott és nem tudta beperelni azt a főszolgabíró, aki befektetőként hozzájárult a vállalkozáshoz, mert az nem a kanton képviselőjeként járt el.²⁴

Egy Fribourg kantoni németajkú olvasó szerint nincs elegendő megértés a fogyatékkal élő emberekkel kapcsolatban, mert például „orvvadászó” kutyasétáltatás miatt kaphatnak pénzbüntetést, amint egy súlyosan fogyatékos fiatal esetén történt.²⁵

Fribourg kantoni franciaajkú lapjában egy kerekesszékes tenisz-bajnok arról panaszkodik, hogy Svájcban az emberek fejében még mindig léteznek társadalmi korlátok a fogyatékos személyekkel kapcsolatban, mert saját sporteredménye eléréséhez egy évre fel kellett hagynia egy nagy gyógyszeripari vállalat termékmenedzseri állásával és úgy kellett edzenie, mint egy rabszolga.²⁶

²¹ Nnt: Inaugurato il Centro d'informazione a Bonaduz, *La Voce delle Valli*, 2001.10.25., 3.

²² La Commissione preparatoria del Gran Consiglio approva l'autogestione delle cliniche cantonali psichiatriche e dei pensionati per persone psichicamente disabili, *Il Grigione italiano*, 2001.01.25., 1.

²³ Schloss Herdern hat die Nase vorn, *Bote vom Untersee und Rhein*, 2001.09.14., 5.

²⁴ Sda: Mit Forderung abgeblitzt, *Freiburger Nachrichten*, 2001.09.22., 5.

²⁵ Peter Gauch: Wildhüter ohne Herz für Behinderte? *Freiburger Nachrichten*, 2001.02.17., 11.

²⁶ Yvan Haymoz: Un combat pour le handisport. Coup De Plume, *La Gruyère*, 2001.12.01., 15.

Neuchâtel kanton lapjában egyrészt arról adnak hírt, hogy azért adtak ki egy könyvet, mert sokan nem tudják, hogyan viselkedjenek egy fogyatékkal élő személy jelenlétében,²⁷ másrészt, hogy egy értelmi fogyatékkal élőkől álló labdarúgócsapat, amelyik részt vett az Európa-bajnokságon, eleinte milyen nehezen tudta kezelni a játékosai érzelmeit, majd az erőfeszítések utáni nyújtásnak köszönhetően a srácok megtanultak egymással beszélgetni, egymásra figyelni, egyszerűen kezelni a feszültséget.²⁸

Egy Graubünden kantonban dolgozó otthonvezető szerint törölni kellene a köztudatból, hogy minden fogyatékos ember egyben pszichiátriai eset is, amely hozzájárulna a rászorulóknak elszigetelődésének megelőzéséhez, ezáltal teljes mértékben segítené a társadalmi integrációjukat.²⁹

Ticino kanton egyik kísérleti településén a fogyatékkal élők mobilitását akadályozó akadályok problémáját oldják meg hatékonyan.³⁰

Tudományos aspektus

Végül egy tudományos kutatás azt állapítja meg a 21. század elejéről, hogy a fogyatékossgal élők tényleges élethelyzetéről szóló megbízható ismeretek szűkössége van Svájcban.³¹

A válság idején

A 21. század első két évtizedében két nagyobb krízis viselte meg Svájcot: a 2008. második félévében USA-ból kirobbant pénzügyi válság, valamint a 2020-ban Kínából induló koronavírus-járvány.

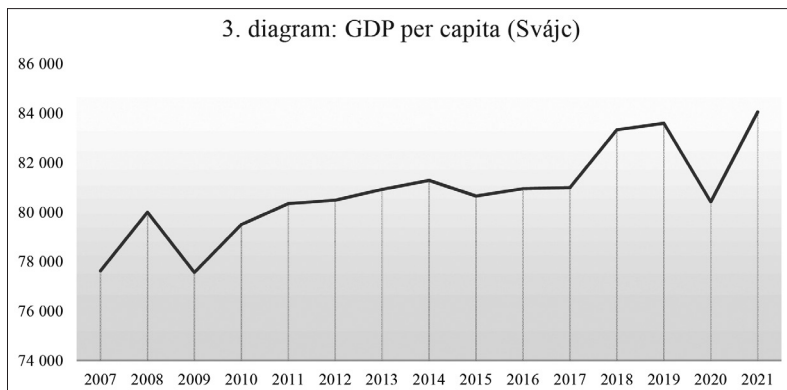
²⁷ Sog: SOLIDARITÉ - Personne handicapée, *L'Impartial*, 2001.11.07., 17.

²⁸ Pascal Hofer: Une équipe comme les autres. Handicapés – L'équipe de football d'Alfaset va prendre part à des championnats d'Europe. L'aboutissement d'une aventure aussi lonnie qu'elle est exemplaire, *L'Impartial*, 2001.04.30., 10.

²⁹ Oci Zanetti: Non tutti i disabili sono casi psichiatrici, *La Voce delle Valli*, 2001.02.08., 1.

³⁰ „Roveredo per tutti: un Comune pilota che pensa anche ai disabili”. Liberi, come una farfalla in volo, *La Voce delle Valli*, 2001.11.22., 3.

³¹ Daniel Gredig et al.: *Menschen mit Behinderungen in der Schweiz*, 2.

Forrás: Saját számítás a Bundesamt für Statistik táblázatai³² alapján

Etikai aspektus

A koronavírus európai kipattanása idején etikai vita zajlott a gyógyszeres kezelés miatt született fogyatékos csecsemők eseteiről, mert Svájcban legalább 39 olyan gyermek van, aki helyrehozhatatlan agykárosodást szenvedett, az anyjánál epilepsziás roham következtében alkalmazott terápia miatt.³³

A pandémia idején a nagyon magas vírusforgalom az egész genfi egészségügyi rendszert próbára tette. A genfi házi betegellátó intézmény jelentősen módosította működési rendjét, hogy tehermentesítse a genfi egyetemi kórházakat, és megakadályozza, hogy a betegeket szétválogassák. Más szóval, kiválasztotta, hogy túlterhelés esetén mely betegeket kezeljék, és melyeket ne. Emiatt egyes ernyőszervezetek kiigazítást kértek a Svájci Orvosi Tudományos Akadémiától (SAMS), nehogy a fogyatékkal élő emberek a Covid áldozatai legyenek, mivel a „törékenységi skála” a személy harmadik fél segítségére való rászorultságán alapul, ez pedig ahhoz vezet, hogy a fogyatékkal élőket az átlagosnál gyakrabban zárják ki az intenzív orvosi kezelés-

³² Bundesamt für Statistik: Produit intérieur brut par habitant, <https://dam-api.bfs.admin.ch/hub/api/dam/assets/23184191/master> (A letöltés ideje: 2022.09.07.)

³³ Simon Hehli: Behinderte Babys wegen Medikamenten: Die Politik schob das Problem auf die lange Bank, *NZZ*, 2020.01.29.

ből, noha ez a rászorultság nem utal rosszabb prognózisra, vagy fokozott gondozási igényre az intenzív ellátás során.³⁴ Kérésük meghallgatásra talált és a SAMS felhagyott a „törekenységi skála” fogyatékkal élőkre való alkalmazásával.³⁵

Politikai aspektus

2009-ben oktatáspolitikai vita zajlott az értelmi akadályozottak számának megnövekedése miatt, mert miközben a közoktatási rendszer túlterhelt, addig a speciális iskolákból a normális iskolákba szeretnék az érintetteket integrálni. Egyesek szerint ez megalázó a fogyatékos gyermekek számára, mert könnyen visszakerülhetnek a speciális iskolákba a lassú előrehaladásuk miatt.³⁶ Az oktatáspolitikai terén megállapításra kerül az is, hogy a svájci iskolarendszer a legjobban szegregált Európában és gyakran nem készítik fel őket a való életre.³⁷

A 2009-es válság következtében a rokkantbiztosítási nyugdíjat újabb kritika érte hatósági szinten, mert az adósságai megduplázódtak. Ezért úgy akar pénzt megtakarítani a Svájci Szövetségi Tanács, hogy a mintegy 17 ezer mentális problémával küzdő fiatal rokkantbiztosítási nyugdíjast próbált visszailleszteni a munkaerőpiacra, miközben strukturális változásokat nem hajtott végre. Ezért ezek a fogyatékkal élő emberek inkább vesztesek, mert a vállalatok munkahelyeket is kénytelenek megszüntetni és a sérültek a legkevésbé kívánatos pályázók a munkáltatók részére. A nagy munkaadók a munkaerőpiacon kevés érdeklődést mutatnak a megfelelő munkahelyek felajánlása és a rokkantsági biztosításban részesülők felvétele iránt. Egyesek a 20-nál több teljes munkaidős állást betöltő vállalatoknál, az összes alkalmazottra vonatkozó két százalékos fogyatékos-sági kvótát követelnek, míg mások kontraproduktívnak tartják ezt a

³⁴ Laurence Bézaguët: Handicapés, les sacrifiés du Covid? *TdG*, 2020.11.16., 7.

³⁵ Laurence Bézaguët: Les handicapés ne seront pas les sacrifiés du Covid. *Tri médical*, *TdG*, 2020.12.19-20., 5.

³⁶ Christine Steffen: Viel mehr «geistig behinderte» Kinder, *NZZ*, 2009.10.04., Daniel Gerny: Eine weitere Schul-Debatte rollt an, *NZZ*, 2009.11.05.

³⁷ Arthur Grosjean: Le pire employeur pour l'AI? La Confédération! *TdG*, 2012.02.28., 7.

kötelező foglalkoztatást, mert a környező országokban ennek a kvótarendszernek tapasztalatai negatívak. A kvótarendszert végül a Szövetségi Tanács elutasította, viszont zöld utat adott a HÉA-emelésének és a segélyezési járulékok bevezetésének, amelynek az a célja, hogy a fogyatékkal élők saját otthonukban élhessenek.³⁸

2021-re a rokkantsági biztosítás, amely sokak szerint Svájc egyik nagy vívmánya, ismét erősen eladósodott. Ekkor már 60 éve adott perspektívát az egészségkárosodott embereknek és családjaiknak, amely által az érintettek támogatást kaptak, hogy részt vehessenek a gazdasági és társadalmi életben. Erre a rokkantsági biztosításra, amelyet a munkavállalók, a munkaadók és az állam finanszíroznak, többféle átcsoportosítással sikerült tovább működnie, azonban az öregségi és túlélő hozzátartozói biztosítás (AHV), amely legutóbb ki-segítette a rokkantsági biztosítási rendszert, szintén nyomás alá került. Egyesek szerint lehetséges megoldás lenne a szolidaritás kiterjesztése a kötelező társadalombiztosítási formák között: Például a balesetbiztosítás (Suva) bevonása, mert biztosítástechnikai tartalékok fedezeti aránya gyorsan megnőtt a 2020-as Covid-év alatt. Egyébként a lakosságszámhoz mérten, a mérések kezdete óta ebben az évben történt a legkevesebb baleset.³⁹ Mások szerint Svájcnak még mindig nincs nemzeti cselekvési terve a mentális egészségre vonatkozóan, ezért a megelőzésre kellene összpontosítani. Egy tanulmányra hivatkozva megállapításra került, hogy a francia kantonokban többet költenek a rokkantbiztosítási járadékból nemcsak a több támogatás igénybevétele miatt, hanem társadalmi, gazdasági és kulturális okok

³⁸ Xavier Alonso: Un petit oui qui annonce un tour de vis dans l'assurance invalidité. In: Tribune de Genève (továbbiakban: TdG), 2009.09.28., 4.; Matthias Kuert Killer: Arbeitsplätze fallen nicht vom Himmel, NZZ, 2010.10.18., Lukas Häuptli: Arbeitgeber wollen keine Behinderten anstellen, NZZ, 2010.12.12., Fon: Zurück in die Arbeitswelt, NZZ, 2010.12.15., Sda: Arbeitsplätze für Behinderte ohne Quotenpflicht, NZZ, 2010.12.16., Sda: Behinderten ein Leben zu Hause ermöglichen, NZZ, 2010.12.16.

³⁹ Markus Kaufmann: Und wenn die Suva die Schulden der IV übernehme? Gastkommentar, NZZ, 2021.11.05.

miatt is, hivatkozva arra, hogy egyesek tisztességtelenül veszik igénybe a járadékot.⁴⁰

2020-ban, Genf kantonban, ahol úgy tűnik, hogy a fogyatékkal élő emberek jogainak érvényesülése a legprogresszívebb és a legpragmatikusabb, a szellemi vagy pszichológiai fogyatékkal élő személyek szavazati jogot kaptak erős többséggel. A projekt támogatói számára ez a méltóság és a fogyatékkal élők jogairól szóló ENSZ-egyezmény betartásának kérdése. Az ellenzők pedig azzal érvelnek, hogy a lehetőség nehogy ürügy legyen a fogyatékkal élők kiszolgáltatottságának politikai kihasználására.⁴¹ Ugyanakkor a tapasztalat azt mutatta, hogy a súlyos kognitív problémákkal küzdő emberek egy része nem fog szavazni, mert soha nem fognak érdeklődni a politika iránt, ezért némelyek vitatják a nép döntésének bölcsességét.⁴²

2022-ben, Zürich kantonban, a fogyatékkal élők ápolási utalványokat kaphattak, amelyeket nemcsak intézményi szolgáltatóknál, hanem rokonoknál, barátoknál vagy szomszédoknál is beválthattak. Az intézkedés célja, hogy lehetővé tegye számukra az önrendelkező életet.⁴³

Ugyanakkor a legújabb – politikába is beszivárgott – botrány a fogyatékkal élő emberek bántalmazásával kapcsolatos. Számos autistát testileg inzultáltak egy Genf kantonban levő Mancy otthonban. Ezek a leleplezések pedig aggasztják az ENSZ Fogyatékkal Élők Jogai Bizottságát, amiért megkérdezte Svájcot, hogy „milyen intézkedéseket” fogantatósítanak a felelősökkel szemben? Az ENSZ illetékes bizottsága szerint ugyanis nyolc évvel Svájc hozzájárulása után „a fogyatékkal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezményt (CRPD) még mindig nem hajtják végre a gyermekek esetében” az országban. Közülük közel 3000-en vannak olyan intézményekben, ahol „ve-

⁴⁰ Caroline Zuercher: Pourquoi les Romands dépensent plus pour l'AI. Étude sur l'assurance invalidité, *TdG*, 2021.04.14., 3.

⁴¹ Eric Budry: Genève veut rendre leurs droits politiques à 1200 personnes handicapées, *TdG*, 2020.11.11., 5.

⁴² Laurence Bézaguet: Le vote des handicapés est semé d'embûches. Inclusion, *TdG*, 2022.03.02., 6.

⁴³ Reto U. Schneider: «Jedem Krüppel seinen Knüppel», *NZZ Folio*, 2022.07.01.

szélyben van a testi épségük”. A Szövetségi Belügyminisztérium főtitkára szerint Svájc elismeri, hogy a fogyatékkal élők helyzete javítható, amely előidézheti, hogy az év végén új fogyatékoságpolitikai megközelítés indulhasson el.⁴⁴

Gazdasági aspektus

Egy 2008. novemberi cikk szerint azok a fogyatékkal élők, akik továbbra is dolgozni szeretnének, leginkább a francia nyelvű Svájcban és a kis- és középvállalatoknál találnak munkát. A nagyvállalatok nem nagyon elkötelezettek. A legnagyobb vállalatok a német nyelvű Svájcban a legkevésbé elkötelezettek. Egy országos összehasonlító tanulmány szerint a svájci munkavállalóknak csak 2,78% fogyatékkal élő. A nyugat-svájci vállalatok a legsikeresebbek az egészségügyi problémákkal küzdő munkavállalók integrálásában, 3,25%-kal, ezt követi Közép-Svájc 2,43%-kal és a zürichi régió 2,38%-kal. Ticino a hátsó sorban áll, mindössze 1,8%-os aránnyal.

A Genfi Egyetem tanulmányának eredményei a 250-nél több alkalmazottat foglalkoztató nagyvállalatokra vonatkozóan árulkodóak. Svájc egészében a legkisebb vállalatok (1-9 alkalmazott), a kisvállalatok (10-49) és a középvállalatok (50-249) 3,48 és 4,13% között foglalkoztatnak fogyatékkal élőket. A nagyvállalatoknál ez az arány szerény 1,25%. A zürichi régió legkisebb vállalatai különösen jól teljesítenek (6,3%), míg ugyanezen a területen a nagyvállalatok (0,5%) a legkevésbé elkötelezettek tűnnek a fogyatékkal élők integrációja iránt. Philippe Ambühl, a tanulmányért felelős vezetője szerint a jelenlegi pénzügyi válság megnehezíti a problémás emberek munkakerő-piaci integrációját. Egyrészt azért, mert a vállalatoknak csökkeneniük kellene a költségeiket és a megfelelő integrációs programokat

⁴⁴ ATS: Mancy: l'ONU veut des sanctions et un plan de prévention, *TdG*, 2022.03.15., 7.; Rachad Armanios: Olivier Jornot classe une plainte contre Anne Emery-Torracinta. Affaire du foyer pour autistes de Mancy, *TdG*, 2022.08.31.

meg lehetne szüntetni, másrészt pedig azért, mert minden válságban a »leggyengébbeket és leglassabbakat« bocsátják el elsőként.”⁴⁵

Mindamellett, hogy a zürichi régióban ilyen alacsony a fogyatékkal élő emberek integrációja a munka világába, mégis van jó példa is: egyfelől egy testvérpár 2006-ban egy olyan díjat hozott létre, amelyet olyan vállalatok kapnak, amelyek szellemileg, fizikailag vagy pszichésen fogyatékos embereket foglalkoztatnak. Ennek kapcsán fogalmazták meg a díjnyertes cégek illetékesei, hogy egyrészt sok esetben a vállalat jóindulatán múlik az alkalmazásuk még akkor is, ha mindkét fél nyer rajta. Az ép és a fogyatékos munkavállalók egymáshoz való viszonyulása, a vállalat légkörének minőségét jelzi, és az „egyszerű munkák egyre ritkábbak a hatékonyság és a technikai fejlődés következtében, de a követelményprofilok is egyre magasabbak. Ezért ezeknek az embereknek nemcsak továbbképzés szükséges, hanem teljes támogatás, amelyhez alapítványok is közreműködnek. Ugyanakkor megállapítják, hogy a recesszió során a munkaközvetítés egy kicsit nehezebbé vált, különösen az olyan nagyvállalatoknál, amelyeknek leépítésre van szükségük, ezért már nem engedhetik meg maguknak a gyengébb alkalmazottakat. Ezért a díjalapítók a kisebb cégekre számítanak, különösen a zordabb gazdasági helyzetben.”⁴⁶

Egy másik cikk arról számol be, hogy egy Asperger-szindrómás hölgy alapított egy olyan informatikai céget Zürichben, amely autistákat alkalmaz, mert azt tapasztalta, hogy sérültként egy nagyvállalatnál dolgozni rendkívül nehéz volt.⁴⁷ Egy zürichi szociális vállalkozás selyemszövő üzemének felújítása kapcsán adtak hírt arról, hogy több száz értelmi akadályozott dolgozik még további tíz évig.⁴⁸

Genf kantonban is van egy szociális vállalkozás, ahol értelmi akadályozott személyeket integrálnak úgy, hogy több elégedett fogyatékos személy kap állást úgy, hogy azok nem meglévő állásokba helyez-

⁴⁵ Charlotte Jacquemart: Bei Integration von Behinderten sind KMU besser, NZZ, 2008.11.14.

⁴⁶ Phi: Handicapierete – die Seismografen des Betriebsklimas, NZZ, 2009.01.26.

⁴⁷ Gvm: Wirtschaft im Gespräch. «Ich bin keine soziale Institution», NZZ, 2008.12.22.

⁴⁸ Ami: Der Drahtzug im neuen Glanz, NZZ, 2009.10.28.

kedjenek el, hanem olyan új állást kapak, ahol speciális készségek bevonásával javítják az adott részleg hatékonyságát. Mindazonáltal a szociális vállalkozás elismeri, hogy még mindig nehéz meggyőzni a munkaadókat arról, hogy egy értelmi fogyatékos személy milyen hozzáadott értéket jelenthet, azaz még erős az előítélet.⁴⁹

Egy másik cikk arról is beszámol 2012-ben, hogy a szövetségi közigazgatás kevesebb fogyatékos embert foglalkoztat (1,2%), mint a magánszektor (3%), pedig megengedhetné ezt magának, mert igény lenne rá. Mindeközben a rokkantsági biztosítás hivatala által 2012-re több mint 200 további álláshelyet hoztak létre a személyre szabott megoldásokkal, mert a szakmai rehabilitációhoz rendelkezésre álló eszközök még soha nem voltak ilyen fejlettek és nagyvonalúak.⁵⁰

A koronavírus alatt néhány maszkkészítő vállalat a fogyatékkal élő emberek elhelyezésére szolgáló helyeken belül műhelyeket hoztak létre az egészségügyi hatóságok által hitelesített modell gyártására, nehogy a frontvonalban dolgozó szakemberek a védőfelszerelések hiánya miatt saját és védenceik egészségét kockáztassák.⁵¹ Ennek következtében az egyik telephelyen 12 fizetett testi vagy szellemi fogyatékos alkalmazott dolgozott a gyártósoron és az ebből származó eladások eredményét 50%-ban a reintegrációs projektek fejlesztésére szánták.⁵²

Egy másik cikk arról számolt be, hogy a koronavírus okozta gazdasági leállás időszakában nemcsak a munkaerőpiacra való visszailleszkedés folyamatában lévő fogyatékos személyek számára szervezett szakmai gyakorlatokat és képzéseket függesztették fel, hanem a róluk való gondoskodásért a szociálpedagógiai csapatoknak is gyorsan újra kellett találniuk az életet a lakóotthonokban, új hivatkozási pontokat és új rituálékot javasolva: minden lakóotthonban olyan te-

⁴⁹ Isabel Jan-Hess: Croire en l'autonomie, *TdG*, 2011.04.15., 26.; Isabel Jan-Hess: Les préjugés ont la dent dure, *TdG*, 2011.04.15., 26.

⁵⁰ Arthur Grosjean: Le pire employeur pour l'AI? La Confédération! *TdG*, 2012.02.28., 7.

⁵¹ Eric Budry: Des masques «made in Geneva» pour le social, *TdG*, 2020.03.30., 3.

⁵² Aurélie Toninato: Des masques FFP2 «locaux et solidaires». Matériel de protection, *TdG*, 2021.03.31., 6.

vékenységeket (főzés, pihenés, kreativitás, társasjátékok, éneklés, kondicionáló feladatok stb.) szerveztek, amelyeket öt főnél kisebb csoportokban lehetett végezni.⁵³

2021-ben, Genfben létrehoztak egy „autonómia házat”, amelynek a célja mindenekelőtt az, hogy megkönnyítsék a fogyatékkal élő embereknek a mindennapi életét azáltal, hogy változatos szolgáltatásokat kínálnak számukra a városközpont egyik kerületében. Ebben az épületben a helyiségek mindenki számára hozzáférhetőek.⁵⁴ Emellett egy genfi parfümkészítő egy szociális alapítvánnyal közösen hidroalkoholos oldat palackjainak csomagolásába fogyatékkal élőkkel álló csapatot fogadott, ahol jó légkörben haladt a munka. A gyártott palackok úrtartalma 100 ml-től 20 literig terjedt, és mind magánszemélyek, mind vállalatok számára készültek.⁵⁵

Egy 2022-es cikkben arról kaptunk képet, hogy milyen körölmények között élnek az értelmi akadályozottak egy St. Gallen kantoni 350 főt alkalmazó lakó- és munkaintézményében, ahol nemcsak munkavállalók, hanem fogyasztók is. E cikk azért is íródott, mert március végén egy ENSZ-bizottság élesen bírálta Svájcot a fogyatékkal élők jogainak megsértése miatt és azért mert túlságosan az intézményi élet- és munkaformákra koncentrált. A bizottság felszólította Svájcot az „intézménytelenítésre”, amely azt jelenti, hogy minden műhelyt és otthont be kell zárni. E cikkből tudhatjuk azt is meg, hogy egyrészt a Szövetségi Statisztikai Hivatal 1,8 millióra becsüli a fogyatékkal élők számát; több mint félmillió ember esetében ez olyan súlyos, hogy nem, vagy csak nagy nehézségek árán tud önállóan élni. Másrészt Európa többi országához hasonlóan Svájcban is a 19. századtól kezdve a vakokat és süketnémákat, a nyomorékokat és a gyengeelméjűeket a központoktól távol épített intézményekben gondozták, mert úgy vélték, hogy ezeket az embereket meg kell védeni a

⁵³ Laurence Bézaguet: «Nous avons dû réinventer le quotidien». Coronavirus et handicap, *TdG*, 2020.05.08., 5.

⁵⁴ Léa Frischknecht: Un espace qui promeut l'autonomie pour tous. Inclusion, *TdG*, 2021.09.15., 7.

⁵⁵ Marianne Grosjean: Givaudan intègre des personnes handicapées. Partenariat, *TdG*, 2022.02.21., 5.

társadalomtól és a társadalmat a látványuktól. És „azóta sok minden változott, de még mindig messze nincs minden rendben.”⁵⁶

Pszichológiai aspektus

A koronavírus is jelentősen befolyásolta különösen az intézményekben élő fogyatékos emberek életét Svájcban. Egy cikk szerint nagy részük nehezen tudott megbirkózni a bezártság érzésével, hiszen egyik napról a másikra szembesültek azzal, hogy nincs több tevékenység, nincs több munka, nincs több orvosi rendelés, nincs több találkozó a rokonaikkal, ami nagy hatással volt az életminőségükre, és sok szenvedést okozott nekik és családjuknak is.⁵⁷

Egy vállalat nem félt fellebbezést benyújtani olyan fogyatékos személyeket is foglalkoztató társulás ellen, amelyik FFP2 maszkokat gyártott Genf kantonban, mert annak ügyvédje szerint „Szabadpiacon vagyunk, és az állam nem avatkozhat be a magáncégek versenytársaként. Ezt bizonyos feltételek mellett megtehetné” – folytatta, de ezek szerint nem teljesülnek.⁵⁸

Megállapításra kerül, hogy az elmúlt száz évet a kirekesztés, valamint az előítéletek és a paternalizmus elleni harc jellemezte.⁵⁹ Ezt az előítélet meglétét erősíti egy mozgássérült és súlyos beszédzavarral küzdő ember interjúja, aki az utóbbi zavara miatt automatikusan értelmi sérültnek tituláltak. De a jelenlegi városi tanácsosi munkája mellett, továbbra is gyakran hátrányosan megkülönböztetik.⁶⁰

Egy 2022-es cikkben amellett, hogy megtudhattuk, hogy növekedett az értelmi fogyatékosság, az autizmus spektrumzavarok és a súlyos viselkedési zavarok súlyos eseteinek száma, különösen a népesség elöregedése miatt, azt is megtudtuk, hogy nemcsak az intézmények

⁵⁶ Flurin Clalüna, Barbara Klingbacher: Wo sollen sie hin? Die Uno fordert, alle Heime zu schliessen. Was sagen die behinderten Menschen dazu? *NZZ Folio*, 2022.07.04.

⁵⁷ Laurence Bézaguet: «Nous avons dû réinventer le quotidien». Coronavirus et handicap, *TdG*, 2020.05.08., 5.

⁵⁸ Aurélie Toninato: Des masques FFP2 «locaux et solidaires». Matériel de protection, *TdG*, 2021.03.31., 6.

⁵⁹ Reto U. Schneider: «Jedem Krüppel seinen Knüppel», *NZZ Folio*, 2022.07.01.

⁶⁰ Frank Heer: Wie fühlt man sich, wenn man intellektuell immer unterschätzt wird? «Gekränkt», sagt Islam Alijaj. Interview, *NZZ Folio*, 2022.07.01.

személyzete fárad a pandémia miatt, hanem egyre több incidenst kezelnek rosszul az ott élő fogyatékkal élő emberek részéről is. Havonta mintegy 40, munkavállalók elleni erőszakos cselekményt jelentettek.⁶¹

Tudományos aspektus

A zürichi Paulus Akadémián a fogyatékkal élők integrációjáról tartottak egy konferenciát, ahol több példán keresztül megállapították, hogy egyrészt a nagyobb cégeknél nagyobb az esély az egyéni megoldásokra, a kisebb cégek, ahol a foglalkoztatási lehetőségek szűkebbek, és nincsenek erőforrások az egyéni támogatásra, hamarabb folyamodnak aapidíjbiztosításhoz, különösen a jelenlegi éles versenyben. Másrészt sok munkavállaló hajlamos kirekeszteni a fogyatékkal élőket, ezért értékváltásra lenne szükség, hogy a fogyatékossgot ne hiányként, hanem erőforrásként értelmezzék. Harmadrészt a fogyatékossg-barát munkahelyi légkör kialakításához szükséges az olyan vezetők megléte is, akik szintén elkötelezettek a kérdés iránt, különben a cél nem érhető el.⁶²

Svájc napilapjait és tudományos írásait vizsgálva azt lehet megállapítani, hogy a fogyatékkal élő ember, mint gazdasági szereplő, többféleképpen van jelen. Egyrészt a csoport jelentős része még továbbra is az intézményekben él, ahol védett munkahelyeket biztosítanak számukra, habár már az ENSZ is kéri ezen intézmények felszámolását Svájctól. Másrészt van egy vállalkozói réteg a fogyatékos személyek között, akik, mint vállalkozók, inkább preferálják a sorstársaik alkalmazását a vállalkozásaikban. Harmadrészt van egy nagyobb számú alkalmazotti réteg is, habár a munkaadók nem nagyon alkalmazzák őket (2008-ban: 2,78%). Ugyanakkor a munkaadók jelentős erőfeszítéseket tesznek a fogyatékos személyek integrálásáért a munka világába, amit szövetségi szinten szabályoznak. A profitorientált vállalkozásokon kívül Svájcban jelen van a szociális vállalkozási forma, amelyen keresztül a fogyatékkal élő ember leginkább integrálódni tud.

⁶¹ Chloé Dethurens: Une grande institution pour handicapés craint le pire. Établissements publics pour l'intégration à Genève, *TdG*, 2022.03.26–27., 3.

⁶² Vö: Der idealtypische Arbeitnehmer und die Realität, *NZZ*, 2009.05.11.

Továbbá megfigyelhető az is, hogy Svájc kantonjaiban nemcsak a fogyatékos személyek aránya eltérő, hanem azok integrálása is. Például a zürichi régió legkisebb vállalatai különösen jól teljesítenek, a nyugat-svájci kantonok vállalatai pedig a leginkább nyitottabbak a foglalkoztatásukra.

Ami a két 16. századi svájci reformátor legfőbb munkaterületeit illeti, megállapítható, hogy az utóbbi években mind Zürich, mind Genf kanton egyre tágtítja a fogyatékos személyek önrendelkező életét.

Mindeközben a vizsgált cikkeket illetően összességében megállapítható, hogy egyfelől nemcsak az ép, fogyasztó emberek fejében van még mindig káosz velük kapcsolatban, hanem az ép munkaadók esetében is. És helyzetükön még a recesszió sem javít, sőt! Pedig Svájc gazdasági stabilitása miatt minden adott, hogy a „gyengék jólétét” a gazdasági visszaesés idején is biztosíthassa. Mégis a fogyatékkal élő alkalmazottak azok, akiket a gazdasági szereplők legkönnyebben elbocsátanak, hiszen egyrészt általában úgy gondolják, hogy ők értéktelenebbek a munka világában, de a fogyatékos személyek nem is tudják oly mértékben érvényesíteni jogaikat is, mint az ép társaik. Másfelől az is kiviláglik, hogy a rokkantbiztosítási járulék sok esetben továbbra is létminimum alatt tart sok kiszolgáltatott személyt, mert ők gyakran a legkevésbé szakképzett réteghez tartoznak és a járulék elosztásának meghatározásakor ez is egy tényező.

A cikkek alapján megállapítható az a foglalkoztatási terület, amelyben leginkább dolgoznak. A fogyatékosaságtípus és annak mértéke szerint egyesek az informatikában, mások a mezőgazdaságban vagy egyes tárgyak, eszközök előállításában tevékenykednek.

Megállapítottam azt is, hogy a fogyatékos személyek foglalkoztatása gyakran azért bonyolultabb, mert egy adott munkahelyen egyrészt a többségi társadalom tagjait fel kell készíteni a leendő munkatársak befogadására a munkahelyi konfliktusok csökkentése miatt, másrészt a munkadónak – vagy a közvetítő cégnek – a fogyatékos személy betanítása huzamosabb felkészítéssel járhat. Ugyanakkor a fogyatékos személy gyakrabban odaszánóbb a fluktuáció relevánsabb kockázata miatt is, mint az ép munkatársa.